

810
H 88

CSOKONAI.

I.

Még csak 32*ik évében járt, mikor 1805 jan. 28.⇒án meghalt. Rövid életéből az első 22 évet s az utolsó ötöt szülővárosában töltötte, bár elselkivánkozott s ki* kiszállt onnan; a közbeeső ötből egyet Sárospatakon töltött, a 'többit a Dunántúl különböző városaiban ván* dorolta el.

Apja, református papfi, Gyórból származott át Debrecenbe, s ott mint borbély és sebész élt 1786*ban bekövetkezett haláláig. Anyja, egy debreceni ^tanács* bélf szabómester leánya, Diószegi Sára, özvegyen ma* radván, szorgalmas munkával s kosztos deákok tartá* savai tudott tisztet életet biztosítani egyszerű nádas há# zokban magának és két fiának: az elsőszülött Mihály* nak, kiben férje testi-lelki hű képmását szerette, s az annál négy évvel fiatalabb Józsefnek.

Mihály a ref. gimnáziumot, hol Budai Ézsaiás és az Aeneisifordító Háló Kovács József voltak nevesebb tanárai, elvégezvén, 1788*ban a főiskolai tanfolyamra iratkozott be; ott két évi filozófus*deákság után teo* lógus lett. 1794=ben a gimnázium poétasoztályának a vezetését bízták rá, de a következő év júniusában kicsapták. (Tanított 1794 márc. 24.*tól 1795 jún. 19.). Már teológus korában panaszok merültek fel ellene mu* lasztásai miatt, tanítósága alatt még inkább. 1795.*i hús* véti legációja után már nehezen fogadták vissza. Ekkor ugyanis Halasról és Kecskemétről az ünnepi szolgálat után nem Debrecenbe ment vissza, hanem Pestre ruc* cant fel; ott Dugonicsnál tisztelgett, megismerkedett Sche* diusSzal s egyebek közt Martinovics kivégzésének is tanúja volt. Debrecenben aztán nem tudott elszámolni a legációján gyűjtött pénzzel. Nem sokkal utóbb egy esti istentiszteleten tanárait sértő búcsúbeszédet intézett deák*

társaihoz a szószékről, bejelentette kilépését, a róla júru 20.*án ítélkező iskolaszék előtt meg sem jelent, az pe* c&g kimondta eltávolítását. Ugy érezte ekkor, hogy »Tí* öionná, misantropus Timonná« kell válnia. Hánykolódásai közben az js megfordult fejében, hogy katolizál. Az »áldott magánosság«*nak, mint egyetlen menedéknek a gondolata ekkor vert oly mély gyökeret lelkében. De nem ment »idegen vallás kebelébecc felvétetni magát sem Egerbe, sem Kalocsára, hanem jogásznak Sárospa* takra. Ott sem soká bírta; 1796 nyarán abbahagyta jogi tanulmányait s ezzel deákpályája lezárult. (L. Össz. M. II. 590, 595, 600, 602, 623. 1.)

Előbb is, de kivált főiskolai évei alatt sokat tanult, olvasott; a német mellett nagy jelentősége lett ekkor megszerzett olasz nyelvtudásának. Költői műveltségében az megkülönböztető színezetet jelent.

Verselni igen korán, 11 éves korában kezdett, s kéziratban, másolatokban terjesztett verseivel hírre is tett szert, legalább »a Tóció partján inneni (II. 19.). Egynéhány megjelent a bécsi Magyar Hírmondóban (1793), a Kassai Magyar Museumban, s az Uránia III. kötetében, — e két utóbbiban névtelenül. A Magyar Hírmondó (1794 április 4.*i Toldalék 481—483. 1.) igen szép szavakkal méltatta tehetségét. Még 1791*ben át* dolgozta latinból a Homérnak tulajdonított Békaegér* harcot, a Bhünaueívféle travesztiákon nevelt ízléssel, ak* tuáüs célzások beleszövésével. Két év múlva írta Tem* pefői*jét, 95*ben Gerson*t. Kazinczyval és az ő előtte Debrecenben tanult P. Horváth Ádámmal már 1792*ben levelezést kezdett s ugyanekkor megismerkedett Földi Jánossal. Kazinczy Kleist, Bürger munkáit küldte meg neki.

Látni, hogy már deák korában határozott tudatos* sággal készült írói pályára. Minden »bohémiségének« ez a magyarázata. Még ekkor kevésbbé kereste a közön* seggel való kapcsolatot, mint az írókkal való szemé* lyes megismerkedést. Ez épp oly erős ösztöne volt, mint Kazinczynak. Pataki jogászsága után valósággal vándor* költővé lett; szerzett és szerzendő ismeretségeire, bará* tokra és mecénásokra számítva nekivágott a Dunántúl*

nak. Kazinczy levelezéshez folyamodott volt, ő ön maga postása lett, az irodalmi életnek egy még primitívebb for* májában keresve a jó szerencsét.

Bicskén lakott egy volt tanuló társa: Kovács Sámuel rektor; előbb annál vetette meg lábát s cikázásai közben is többször visszatért hozzá. 1796 októberében Pozsony** ba ment, az országgyűlés megnyíltával remélvén vala* mit. Ott Diétái Magyar Múzsza címen afféle verses heti* lapot adott ki, maga verseiből; mindössze 11 szám je* lent meg belőle. 97 tavaszára Komáromba ment, hol az insurgens nemesség zászlószentelési gyűlése kecsegtette szép kilátásokkal. Verset is írt ez alkalomra s osztó* gatta más alkalmi verseivel együtt; ismerősök, urak se* gitségével élt ott, vissza* vissza gyalogolva Bicskére, ha már mindenből kikopott. Egy komáromi költőnőnél (Bédi János csizmadia feleségénél, Fábíán Juliánna* nál) ismerkedett meg azzal a leánnyal, kit verseiben Lillának nevez: Vajda Juliannával, Vajda Pál keres* kedő leányával. Állást keresett, hogy elvehesse; levele* zett vele, de az, miután 9 hónapon át reménységgel boldogította, 98 márciusában máshoz ment férjhez. (1855* ben halt meg Dunaalmáson). Innét Keszthelyen, Kapós* váron keresztül Nagybajomba vetődött el P. Horváth Ádámmal, az bemutatta Sárközy István somogy megyei alispánnak; Sárközy majd egy éven át magánál tartotta, akkor pedig (99. máj.) bejuttatta helyettes tanárnak a csurgói gimnáziumhoz; ott maradt — a maga nem pe* dás módján tanítva (1799. máj. 26.*tól 1800 febr. 21.) és szórakozva — addig, míg a helyettesített tanár elő nem került. Akkor aztán nagy vargabetűvel, Szigetváron (hol a Zrinyiász színhelyét, a várat alaposan megtekintette), a Bácskán, Kecskeméten, Karcagon át hazatért Debre* cenbe, édesanyjához.

E dunántúli vándorévek termékei: a Lilla*dalok egy része; a Dorottya; meg a Csurgón diákjaival elő* adott két vígjátéka: Pofok vagy a Cultura, s Az öz* vegy Karnyóné. Sárközy alispánnál tartózkodása idején értesült arról, hogy az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság megválasztotta tagjai közé. Onnan irt 1798 aug. 4.*én szép köszönő levelet Aranka Györgyhöz, irigyléssel

szólva a »magyar Helvétzia szerencsésebb polgáraidról s a kis tartományról, mely nemes törekvéseivel meg* szégyeníti a Duna—Tisza táját, s mely, bár »a csinos Európának legvégsőbb szélein fekszik«, bizonyosab* ban magyar marad a jövőben, mint mi.

Debreceni éveinek rövid a története. Öccse már 1801*ben meghalt; 1802 jún. 11. leégett a házuk. 1804 áprilisában Nagyváradra ment búcsúztatót mondani Gr. Rhédey Lajosné Kácsándy Teréz (Kazinczy kedves »Su* sie«*jének a testvére!) temetésén (ápr. 15.). Meghült; Sándorffy József orvos gyógyíttatta s vitte haza ko* csiján Debrecenbe április 22*én. Ott halt meg 1805 január 28.*án. Mint ő Földi Jánost 1801*ben, úgy siratta el 'most őt Fazekas Mihály egy igen szép költemény* ben. Temetésén jelen volt Kazinczy, s a kollégium diák* jai közt az akkor 15 éves Kölcsey, ki ezúttal látta először a széphalmi mestert. Magára maradt anyja 1810* ben halt meg, miután koporsóját maga megrendelte, házához vitette és sírfeliratát halála dátumával együtt halála napján maga megíratta.

E négy*öt utolsó évben is ki*kimozdult Debre* cenből, mert »irtódzott« tőle. Kazinczyt is meglá* togatta Regmecen 1801 júliusában, két héttel fogság* ból szabadulta után. Ősztönzőleg hatott reá Himfy Sze* relmeinek megjelenése 1801 augusztusában; sietve ipar* kodott közzétenni műveit; még ez év őszén fel is vi* te Pestre a sajtó alá rendezettek cenzuráztatás végett. Állást is keresett: gondolt a Magyar Hírmondó szer* kesztésére, a Széchenyi*könyvtárra, egyetemi docensségre. Aprólék darabjait azért is igyekezett mennél előbb ki* adni, mert szabadbá akarta tenni az utat egy nagy költői becsvágya számára. Utolsó éveiben ugyanis oly nagy művel óhajtotta megajándékozni nemzetét, mely* bői »még egy nemzet sem látott a maga kebelében egynél többet«, mert az a legnagyobb, legtökélete* sebb, s azért legnehezebb műfaj: egy »epicum poema* val.« Arra szánta most már teljes életét: »Árpád író* ja« akart lenni, s azzal belépni »epicus circulusába«. Alapos történelmi tanulmányokat végzett ebből a célból, tervezett egy nagy tudós művet is, egy »Thesaurus

antiq'uitatum hungaricar,um«*ot, a magyar őstörténet teljes kútfőWcollectióját, s ezért óhajtott volna bejutni, ha nem is custosnak, legalább kancellistának a Szé*chenyi*könyvtárba. Ez a vágya nem teljesedett, »apród« darabjai kiadása különféle akadályok folytán alig haladt előre, s eposzának is mindössze tervrajzát, meg vagy 51 sorát készíthette el.

A Diétái Magyar Múzsza óta csak egy-két alkalmi verse jelent meg röplap*kiadásban; a jelentékenyebbek közül csak Kleist*fordítsa (A tavasz, 1802), a Doroty*tya (1804), meg a Rhédeynét búcsúztató Halotti versek. A többiek — Alkalmatosságra írt versek, Ódák, Lilla — már csak 1805iben. Egy már Bécsben 1802*ben kiszé*detett kötete, az Anakreoni dalok, csak 1806*ban került piacra barátja Márton József gondoskodásával s Rhédey Lajos támogatásával. Rhédeyn kívül életében leginkább Gr. Széchenyi Ferenc, meg Festetics György segítettek. Poétái Munkái első gyűjteményét Márton József tette közzé 4 kötetben (Bécs 1813); még ki nem adott munkáit életrajzával együtt Volt deáktársa, Dombó Már*ton ügyvéd (1817); Minden Munkái kritikai kiadását Toldy Ferenc (1843—46). Összes Műveit legutóbb Har*isányi István és Gulyás József rendezték sajtó alá (1922, I—III.); e kiadás III. kötetében művei időrendje is meg van állapítva a lehetőség szerint. Ezt a kiadást! használtam én is; lapszám*utalásaim erre vonatkoznak. Összefoglaló munkák Csokonairól: Haraszi Gyula, Cs. V. M., az AbafiUféle Nemz. Könyvtárban, 1880; Fe*renczi Zoltán: Cs., a Kisfaludy*Társ. »Költők és írók« sorozatában, 1907; Pintér Jenő M. Irodalomtörténete V. 299–363. 1., 1932.

*

Egyénisége bármennyire különbözik a Kazinczyétól,, fejlődéstörténetileg Kazinczy párja ő, de már a Kármán*féle »eredetiség« szellemében. Kazinczy céltudatos sok*szerűségének, mely fordítások útján stílváltozatok sza*batos kiképzésére és elkülönítésére törekedett: megfelelő Csokonai sokoldalú tehetsége, gazdagon hangolt fogé*

